

ASPEKTI

Stručni rad

UDK 335.5:301.32

Primljeno u studenom 1980.

TEZE O ODNOSIMA MARKSIZMA, SOCIOLOGIJE I POLITOLOGIJE*

Veljko Cvjetičanin

Filozofski fakultet, Zagreb

Između te tri teorijsko-znanstvene discipline postoje granični problemi, interakcija, suradnja ali i otvorena pitanja. Istraživanje politike kao i misli i zbilje, spontaniteta i organizacije, procesa i institucionalizacije mjesto je susreta tih znanstvenih disciplina. U skladu s dijakronijskom metodom prikazat ću njihove odnose u obliku kratkih teza.

Znanost o politici (politologija), da li jedna ili više? Upotrebljavamo li naziv za granu znanosti, onda jedna, ali postoji više znanosti o politici. U povijesnoj retrospektivi susrećemo staru i novu znanost o politici. Znanost o politici je jedno od najstarijih znanstvenih područja. Razlika između stare i nove znanosti o politici zavisi o promjeni shvaćanja politike u starom i novom vijeku. U suvremenim teorijskim raspravama ističu se slijedeće razlike.

U antici politika nije bila različita od društva, sve je bila politika. Slobodni Grk živio je u polisima i bavio se politikom.

U novom vijeku politika je odvojena od društva. Čovjek kao bourgeois živi u građanskom društvu, a kao citoyen u političkoj državi. Država postaje središnja kategorija osamostaljene političke sfere, ona je iluzorni oblik zajedništva.

U antici sloboda se shvaća kao sloboda neposrednog sudjelovanja u politici, upravljanja općim i zajedničkim poslovima polisa, naravno za slobodnjake. Grk živi u porodici, bavi se gospodarskim poslovima ali preferira bavljenje poslovima polisa.

U novom vijeku sloboda se shvaća kao oslobođenost od bavljenja političkim, državnim poslovima većine pripadnika vladajuće klase, a ne samo subordiniranih klasa koje objektivno nisu imale takvih mogućnosti. Tu nastaje odvajanje vladavca (upravljača) od vlasnika. Prvi se bave vladanjem, javnim političkim poslovima a drugi privatnim gospodarskim poslovima u okviru vladajuće klase. Tijekom vremena vladajuća frakcija, kako je naziva Marx, bila je zavisna o vlasniku. U suvremenim društvima taj odnos između vladavca i vlasnika počinje se mijenjati. Politička frakcija ili elita u okviru vladajuće klase osamostaljuje se nasuprot samim vlasnicima, individualnim ili kolektivnim.

* Saopćenje podnijeto na skupštini Hrvatskog sociološkog društva o temi: Sociologija, marksizam i posebne znanosti.

U antici je politika tretirana kao dio etike i obratno, etika kao dio politike. Bez obzira na to da li je politika definirana kao dio etike ili etika kao dio politike, one su bile međusobno povezane, razvijale su se zajedno.

U novom se vijeku etika i politika razilaze, etos nije više kriterij za kratos. Taj odnos je ponajbolje izrazio Machiavelli poznatom devizom: »Cilj opravdava sredstvo«. To znači, u realizaciji cilja sva su sredstva dozvoljena. Interesi vlasti i vladanja postaju samo cilj politike. Machiavelli je kao moderan politički mislilac govorio iz socijalno-političke prakse i za tu praksu, princip i praksa bili su u sukladnosti.

U novom vijeku nastaje i drugačije, revolucionarno shvaćanje o odnosu sredstava i cilja. Marx je formulirao taj novi odnos, cilj je konstituens sredstva, a sredstvo mora biti bar u nukleusu sadržano u cilju. Ta znači da odabrana sredstva moraju biti na nivou samoga cilja. Ne mogu se u realizaciji humanističkih ciljeva upotrebljavati neadekvatna sredstva. Revolucionarni pokreti u praksi nisu bili na nivou tako formuliranog odnosa sredstva i cilja. Socijalizam nije bio mati već maćeha humanizmu u društvenoj praksi.

Različito shvaćanje politike nije jedino ono što razlikuje staru i novu znanost o politici. Stara znanost o politici pretežno govori o onome što treba da bude, zasnovana je na vrijednosnim sudovima, a nova znanost o politici o onome što jest, zasnovana je na indikativnim sudovima. Bio je tognoseološko-epistemološki napredak, ali se u tome krila i opasnost za odnos znanosti prema političkoj praksi. Izbacivanjem vrijednosnih sudova iz korpusa znanosti o politici, ograničava ju na stvarnost kao na datost, a ne uzima u obzir stvarnost kao ljudsku mogućnost. S pravom se postavlja pitanje ne ugrožava li pozitivistički pristup u znanosti o politici mogućnost ljudskog društvenog angažmana u realizaciji slobodnijih oblika ljudskog društvenog življenja.

Pozitivizam je pospješio razvoj i diferencijaciju novih znanosti o politici. S pozitivizmom se zajedno javlja i sociologija u djelu A. Comtea. Nešto kasnije započeli su Karl Marx i Friedrich Engels s razvijanjem vlastite revolucionarne koncepcije historijskog materijalizma.

U skladu sa zadanom temom, analizirat ćemo odnos marksizma, sociologije i političke znanosti. Izuzev konsensusa da marksizam postoji, danas su gotovo sva ostala pitanja o marksizmu otvorena i nude se različiti odgovori. O tome što je marksizam postoji više određenja: pogled na svijet, »čista nauka«, revolucionarna ideologija radničke klase, revolucionarno mišljenje itd. Također, postoje različite interpretacije marksizma: kao dijelektičke ontologije sa strogim zakonima, humanističko-antropološke koncepcije, zatim jedne koncepcije koja želi premostiti obje prethodne, priznavanjem dijalektike prirode ali i humanističke dimenzije u marksizmu kao bitne.

Nastanak marksizma najčešće se povezuje uz ime Karla Marxa kao njegova osnivača. Ima ozbiljnih istraživača koji distingviraju Marxovo revolucionarno mišljenje od marksizma. Pri tome se oslanjaju i na Marxovu izjavu da on »zna samo jedno, da nije marksist«. Ovaj »izam« nazivaju formaliziranom doktrinom nastalom u vrijeme Druge i Treće internacionale kao ishodišnom točkom za političku akciju.

Ne smatra se više herezom tvrditi da marksizam u suvremenom svijetu nije jedinstven. Bilježimo čitavu lepezu mišljenja, od toga da postoje dva **marksizma (istočni i zapadni) preko mišljenja o postojanju više marksizama**, koliko i modela socijalizma i socijalističkih revolucija, pa do mišljenja da svatko ima svojeg Marxa i marksizam. U posljednje vrijeme mogu se čuti još radikalnije teze da marksizam nikad nije ni bio jedinstven, već je u djelima osnivača sadržavao različite tendencije. Razmatranje odgovora na ova pitanja prekoračuje okvire našeg saopćenja.

Primjerenija našoj temi je naznaka odnosa između marksizma i sociologije. Među istraživačima postoji velika suglasnost da je tzv. marksizam Druge internacionale dao najveći doprinos razvoju sociologije uz ekonomiju. M. Adler izjednačavao je marksizam s naukom o društvu (sociologijom). Filozofijska dimenzija marksizma bila je u tom razdoblju zanemarena. Prema uzoru na prirodnu nauku, prihvaćena je teza o marksizmu kao »čistoj nauci«, a istraživačima su dijeljene metodološke instrukcije da treba ostati u granicama socijalnog iskustva.

Marksizam nije ni samo sociologija niti samo politička teorija — znanost o politici, ali sadrži aspekte i jedne i druge. Marksizam ne može supstituirati u cijelosti nijednu od tih znanstvenih disciplina, ali je znatno unaprijedio sociologiju i znanost o politici. Za razvoj ovih znanosti naročito su bile plodne Marxove i marksističke teze o klasama i klasnim konfliktima, socijalnoj i političkoj revoluciji, odnosu društva i države, putovima njihova prevladavanja, alijenaciji i procesu dezalijenacije, elementima za teoriju autentične ljudske zajednice.

Ne samo među marksistima, već i među »građanskim« sociolozima i politolozima postoje brojna priznanja Marxu i marksizmu za doprinos tim znanstvenim disciplinama. M. Duverger argumentirano tvrdi »da je Karl Marx — Newton političke nauke«. Ono što je Newton učinio za modernu fiziku, Marx je učinio za modernu političku znanost. Marxove teze iz najranijeg razdoblja, da se država i pravo ne mogu razumjeti iz apsolutne ideje, ni iz njih samih, već jedino iz materijalnih uvjeta društvenog života, početak je moderene znanosti o politici. Marksizam je, kaže S. Lipset, povećao interes za političku teoriju, učinio je napor da politiku kao vještinu vladanja zasnuje na znanstvenim temeljima. Marksizam je stvorio sistematsku teoriju za komparativna istraživanja koja je prema Lipsetu plodna i danas. Neosporno je da razvoj znanosti o politici, posebno političke sociologije protječe u znaku epohalnog dijaloga između Karla Marxa i Maxa Webera, te njihovih nastavljača.

Osim plodne suradnje marksizma s jedne i sociologije i politologije s druge strane, poznate su situacije kada su u ime marksizma-lenjinizma te znanosti bile potisnute, negirane. U ime »histmata« sociologiju se preko palube bacalo u more, a naučni socijalizam supstituirao je u cijelosti političku nauku. Iz prirode marksizma ne slijedi takav odnos prema sociologiji i znanosti o politici, već iz određenog socijalno-političkog konteksta. Marksizam, sociologija i političke nauke uvijek su doživljavale istu sudbinu u totalitarnim sistemima.

Odnos sociologije i politologije čini se da je još složeniji. Postoji, također, čitava lepeza mišljenja o njihovu odnosu, posebno razgraničenju predmeta istraživanja. U početku su postojala isključiva mišljenja o odnosu sociologije i političkih nauka. Polazeći od teze da je politika integralni dio društva, sociolozi su htjeli prisvojiti znanost o politici kao jednu granu sociologije. A. Gramsci iznio je suprotno mišljenje o sociologiji kao vrlo važnoj političkoj nauci. Danas je sve manje sukoba oko »rang-ordnunga«, oko nadređenosti i podređenosti tih znanosti, ali se nastavlja oštar dijalog oko razgraničenja predmeta njihova istraživanja. Spor se vodi oko širine, opsega predmeta istraživanja: politologija navodno istražuje pojave na makroplanu, a sociologija na mikroplanu! Adorno je s pravom upozorio da bi sociologija na mikroplanu »bila sociologija bez društva«. Sociologija provodi istraživanja na mikroplanu, razvija globalne teorije i prema Mertonu, pokušava ova dva nivoa istraživanja povezati teorijama srednjeg opsega. Coser duhovito govori da je došlo do braka između sociologije i politologije, ne iz ljubavi, već interesa. Sociolozi su napustili pansociologizam, a politolozi prihvaćaju sociologiju kao pretpostavku znanosti o politici.

Sociologija nije imuna na normativizam ali ga lakše prevladava vlastitim metodama i pomaže politologiji u kritičkom otkrivanju idejne, političke kamuflaže. Normativizam je oblik idejne kamuflaže kojom jedno društvo nastoji prekriti vlastita realna proturječja. Zato se normativizam kvalificira kao loša zamjena za utopiju.

Most suradnje između sociologije i znanosti o politici je sociologija politike. Znanost o politici i sociologija politike međusobno dijele iskustveni i spoznajni predmet, politiku s nužnim graničnim područjima. Zato ih neki smatraju sinonimima (M. Duverger). Podvlači se i razlike između političke nauke i sociologije politike. Politička nauka je zaokupljena samo vidljivim dijelom političkih procesa, a ne otkriva »skrivenene« uzroke i pokretače zbivanja. Politička sociologija upravo pristupa otkrivanju unutarnjih društvenih suprotnosti i njihovu utjecaju na političke procese. Takav pristup definira politiku kao zavisnu varijablu, ali su sve učestalija mišljenja da je politika u suvremenom svijetu nezavisna varijabla, a centri političke moći autonomni.

Teškoće u definiranju predmeta istraživanja i ograničeni rezultati znanosti o politici i političke sociologije proistječu iz same prirode politike kao iskustvenog predmeta. Politika je veoma složena pojava s veoma burnim promjenama i penetracijom u interese ljudi i društvenih grupa. U kojoj mjeri upravo to otežava istraživanje politike, Lenjin je ponajbolje izrazio sljedećim riječima: »Kad bi geometrijski aksiomi zadirali u interese ljudi, zacijelo bi bili pobijani«.

U suvremenom svijetu politika postaje prva socijalna sila. O politici ne zavisi samo napredak svijeta, već i sudbina čovječanstva. Danas su u manjoj ili većoj mjeri na djelu tri tendencije u politici kao praksi i teoriji. Prisutna je vrlo snažna tendencija podržavljenja politike, pretvaranja svih područja društvenog rada u sektore državne politike. Država kao moderni Levijatan guta ukupne društvene strukture, napreduje podržavljenje društva. Državna politika pretvara se sve više od zavisne varijable u nezavisnu varijablu. Tvrdi se da nije više bitno tko posjeduje vlasništvo, već tko ima faktičku političku vlast, odnosno tko participira na centrima državne, političke moći.

Akceleracija znanosti i tehnologije te ekspanzija stručnih kadrova stvara pretpostavke za tendenciju tehnokratizacije politike. Ta se tendencija opravdava navodnom dezideologizacijom u ime razvoja suvremene znanosti, te potiskivanjem profila političara — diletanta u korist vladavine superiornih stručnjaka kao nosioca tehničkog racionaliteta. Naravno, ne radi se o promjeni karaktera politike, već samo o zamjeni jedne vladajuće elite drugom elitom ili, najčešće, zajedničkim participiranjem (tehnobirokratskim) na centrima otuđene političke moći.

Na tragu zahtjeva za općeljudskom emancipacijom, dokidanja homo duplexa, čovjeka koji kao bourgeois vodi svoj privatni život u građanskom društvu i čovjeka kao citoyen koji vodi svoj društveni život u političkoj državi kao iluzornoj zajednici, javlja se tendencija podružljavanja politike. Smisao podružljavanja politike sastoji se u tome da svi nosioci radnih uloga (udruženi proizvođači) budu istodobno neposredni nosioci političkih funkcija. Time se dokida politika kao sila iznad društva i transformira u samoupravnu društvenu djelatnost, odnosno u samodjelatnost ljudi. Ta je tendencija zasad pretežno programskog karaktera. U kojoj mjeri je na djelu bar u nukleusu, podružljenje politike kroz samoupravljanje u nas, trebalo bi razmotriti na teorijskom skupu interdisciplinarnog karaktera. Osnovno je pitanje da li je moguća realizacija pluralizma samoupravnih interesa bez njihove veoma oštre politizacije, u jednom društvu koje nije ni »monolitno« niti »beskonfliktno«. Valja imati na umu da u nas nisu prevladani ekonomski uvjeti klasne egzistencije iz kojih se spontano obnavljaju socijalne nejednakosti klasnog karaktera, kao osnovica političkih antagonizama.